

TÜDÓSNÉ SIMON KINGA

A HÁROMSZÉKI HADKÖTELES SZÉKELYSÉG TÁRSADALMI RÉTEGZŐDÉSE 1635-BEN

Régi szokás szerint, bár dúlhatott harc vagy járhattak békés napok az erdélyi országrészekben, a fejedelem évente többször is elrendelte, sőt igen gyakran maga is részt vett a katonai szolgálatot teljesítő székelyek ún. mustrálásán, a hadiszemlén. Az itt összeállított székely lustra (hadilajstrom) alapján a fejedelem egyaránt ellenőrizhette, s mindenkoron számba vehette a katonai felkészültséget.

A székely lustrák

A mustrák rendszere, a székely lustrák összeírásának legkorábbi írott emléke Mátyás király idejére nyúlik vissza. 1463-ban a Mátyás király által megerősített *Constitutiones exercitiales* XI. pontja szigorúan előírja a mustrák meghatározott időnkénti tartását: „Hogy se a felkelésben se a hadban fogatkozás ne legyen, minden szék kapitányai béke idejében tartozzanak — éspedig nem igen ritkán — a fegyvereket és más hadi szerszámokat számba venni.”¹

A lajstromok összeállítására előre meghatározott időpontban és helyen került sor, ahová a székelyeket a fejenkénti katonáskodás kötelezettsége alatt a fejedelem kirendelte. Mint írja: „hagyjuk és parancsoljuk in serio kegyelmeteknek feje és minden jószágá, tisztessége, szabadsága vesztese alatt minden ember, valaki hazánkat, abban való javait, feleségét, gyermekét szereti, el ne mulassa, hanem fejenként ennekelötte kiadott rendelésük szerint, mind személyében, s mind maga jószágáról tartozó lovassával, gyalogjával mindjárást, se órát se napot nem várván, minden hadi apparátussával, fegyverével, élésével megindulván szép lassú ballagással a helyszínre ki-ki maga személyében jötest jőjjön”.²

A gyakran két-három hétig is tartó mustra idején mindenki rangjának megfelelő harci felszerelésével jelent meg. A 17. század közepén a lófők „jó lóval, szablyával, sisakkal, paizzsal, páncéllal, kopjával s más katonai fegyverekkel felkészülve” érkeztek a színhelyre.³ A rangot és címet is jelképező fegyver beszerzése és viselése egyformán kötelező volt minden katonáskodó székely számára. Az esetleges törvényszegőt a tisztek szokás szerint szigorúan büntették. Erre vonatkozó utalást találunk az 1635. évi lustrában is, ahol — mint

1 Székely Oklevéltár. Szerk.: Szabó Károly. I–VII. Kolozsvár, 1872–1898. VIII. Közzéteszi: Barabás Samu. Bp. 1934. Az idézet: I. 198.; Jakab Elek–Szádeczki Lajos: Udvarhely vármegye története a legrégebbi időktől 1899-ig. Bp. 1902. 219.

2 Erdélyi történelmi adatok. Gróf Mikó Imre kiadása. I–IV. Kolozsvár, 1855–1862. I. 273–275.

3 Jakab E.–Szádeczki L.: i. m. 384.

írják — ha az uzoni puskás gyalogos Nagy György Jakabnak „három hónap alatt fegyvere nem lesz, eladják jobbágyul”.⁴ Harci felszereléseik, fegyverzetük számbavételével egyidőben került sor a települések hadköteles személyeinek összeírására, vagyis az ún. lustrára. Ez az összeírás minden településre kiterjedt, bár megtörténhetett, hogy egy-egy helység mustrálása elmaradt, mint az Petki István csiki főkapitány 1635. november 18-án I. Rákóczi Györgyhez intézett leveléből is kiderül: „Kegyelmednek felséges uramnak igen alázatosan akarván értésére adnom, az elmúlt napokban nekem küldött registrumát olvasván, Csíkban négy falunak a nevént nem találom benne, ... nem tudhatom, ha nagyságod is akarja-e [ezek kihagyását], vagy a diák uraim vétsége”.⁵

Az eddig legkorábbi megmaradt összeírások a 16. század második feléből származnak, ezek viszont csak töredékesen maradtak ránk. Egészében legkorábbi az 1602. évi lustra ismeretes, amelynek elkészítését Giorgio Basta, az Erdélyben összevont császári csapatok főparancsnoka rendelte el. Az 1602. évi összeírás minden hiányossága ellenére az első olyan lajstrom, amely Aranyosszék kivételével a székely székek katonaköteles férfilakosságának teljes névsorát tartalmazza.⁶

A legteljesebb anyag azonban 1614-ből származik és Bethlen Gábor fejedelem rendeletére készült Udvarhely-, Maros-, Csík-Gyergyó-Kászon és Háromszék településeinek férfilakosságáról.⁷ Nagy érdeme, hogy nem szorítkozik csupán a hadköteles fők felsorolására, hanem az alárendeltségbe kerültek névsorát is magában foglalja, sőt gyakran a jobbágyokra jutás okait is megjelöli.

Az 1614-es Bethlen-lustrát időrendi sorrendben ugyan az 1627. évi udvarhelyszéki összeírás követi, de az adatsorok gazdagságát illetően számunkra mégis a nyolc évvel későbbi, azaz az *I. Rákóczi György parancsára készített 1635. évi lustra a fontosabb*.⁸ Az Aranyosszék kivételével az összes székely székekre kiterjedő lajstrom bizonyos tekintetben ugyan szerényebb az 1614. évinél, hiszen hiányzik belőle a jobbágyosorban élők névsora, más tekintetben viszont felülmúlja azt. Nem elégszik meg ugyanis a katonaköteles férfilakosság felsorolásával, hanem a család összes többi tagját is feltünteti, sőt a hadköteles személy neve és társadalmi rangja után gyakran megjegyzéseket is tartalmaz annak családi állapotáról, foglalkozásáról, egészségéről. Az adatok összegzését, elemzését annál is inkább fontosnak tartottuk, mert ezáltal a katonai jellegű összeírás háttéréből érdekes és értékes töredékét ismertük meg egy olyan korszak székely társadalmának, amelyről ismereteink még hiányosak.

A háromszéki lustra 1635-ben

Az 1635. évi székelyföldi mustrálás október havában kezdődött el, minden bizonnyal Háromszéken, majd a következő hónapokban tovább folytatódott előbb Csík-Gyergyó-Ká-

4 Lustratio Dominorum Siculorum tam Equestris quam pedestris Ordinis Trium Sedium Siculicalium Sepsj, Kizdj et Orbaj amnis utentium. Rákóczi György 1635 októberében készített háromszéki lustrája. Magyar Országos Levéltár, Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak (F. szekció), Cista Diplomatica F. 136. Székely lustra jegyzéke és nemesi összeírások, III. kötet. (A továbbiakban: OL CD F. 136.) 58.

5 Baththaneum. Actia VII. Nr. 17

6 Székely Oklevéltár i. m. V. 177.

7 Adataink számszerű feldolgozását lásd *Imreh István és Pataki József* dolgozatában (in: Székely felkelés 1595–1596. Előzményei, lefolyása, következményei. Szerk.: *Benkő Samu, Demény Lajos, Vekov Károly*. Bukarest, 1979. 146–190.) A háromszéki települések rendi, társadalmi tagozódását a munkához csatolt, általunk elkészített térkép szemléletesen tükrözi.

8 OL CD F. 136.

szonszékben, valamint Udvarhelyszéken, november végén pedig Marosszéken fejeződött be. A gyülekezés színhelyei ma már többnyire ismeretlenek, csak feltételezhetjük, hogy ez Csík-Gyergyó-Kászonszékben Csíkszereda (esetleg kömyéke), Udvarhelyszékben Székelyudvarhely volt.⁹ Marosszék vonatkozásában semmit nem tudunk. A háromszéki összeírásról a lustra bejegyzései csak igen szűkszavúan szólnak. A gazdag anyag feldolgozását a Kézdi-, Orbai-, Sepsi-, vagyis Háromszékre vonatkozóan kezdtük el. Megfelelő bizonyítékok hiányában nem állíthatjuk, hogy a fejedelem, I. Rákóczi György jelen volt az októberi mustráláson Háromszéken, de joggal feltételezzük. Egyrészt azért mert — mint az Haller Gábor (1630–1644) naplójából is kitétnék — „az úr”, I. Rákóczi György október 19–22. között Brassóban tartózkodott, majd 24-én Uzonba érkezvén, másnap a sepsiszékiek mustrálását rendelte el.¹⁰ Úgy tűnik, hogy november 1-jén ugyancsak személyesen rendelkezett a kézdiszékiek lustrájának összeállításáról, amely két forrás is igazol: a fent említett napló bejegyzésén kívül a lustra egyik széljegyzete, mely szerint „in campo Kezdivásárhely” folytatódott az összeírás. November 7-én már a szomszédos szék központjába, Csíkszeredába ment, s ott maradt a lustrálás idején, amikor Béli Kelemen árvái javára meghozta a régen várt ítéletet, vagy ahogy a levél bevezető soraiban is írja: „ő kegyelmek között személynök szerint való jövetelünköket nem szántuk, az végre, hogy ő kegyelmeket magunk meglátogatnók és meg is mustrálnók fejenként”.¹¹ Pár nappal később I. Rákóczi György már Udvarhelyen folytatta a számbavételt. Erről ugyancsak néhány, akkor keletkezett forrás tanúskodik. Egyik közülük I. Rákóczi György Daczó Lászlót segesvári szolgálatra szólító levele, a másik pedig az oklevél, amelyben a fejedelem Székelyudvarhely kiváltságait a városi bíró és esküdtek kérésére megerősítette.¹²

A háromszéki lustrában szereplő csaknem 30 ezer adatot összevetve a korábbi vagy későbbi lustrák adataival, sokat megtudhatunk a 17. század eleji székely társadalom állapotáról, a korabeli települések nagyságáról, a társadalmi rétegződésről, a családról, az iskoláztatásról, a mesterségekről, az elvándorlásról, végül pedig a bejegyzett személyek egészségi állapotáról.

Nehézséget jelentett azonban a szolgák, zsellérek és jobbágyok névsorának hiánya, ami voltaképpen nem az eljárás pontatlanságát, hanem a lustra sajátos jellegét tükrözi. Közismert, hogy a függő állapotba jutott székely katonai szolgálatot nem teljesített, Bethlen Gábor megrovó szavaival élve „hadban nem kelletik menni, semmi terhet sem supportál és így ha egy hétben egy vagy két napot végez az urának való szolgálatja felől, könnyen maradhat meg”.¹³

Újabb nehézséget okozott, s ezáltal az esetleges hibalehetőségek esélyeit is növelte, hogy néha ugyanazon személy neve két külön társadalmi réteg felsorolásánál is előfordult. Vitatott továbbá az összeírások megbízhatósága is. Ennek ellenére az 1635. évi lustrát mégis igen fontos forrásnak tarthatjuk, mert betekintést ad egy adott terület társadalmi, sőt népesedési és gazdasági helyzetébe egy olyan korszakban, amelyről az eddigi történetírás elnagyolt képet nyújtott.

Dolgozatunkban a gazdag forrásanyagból itt csak a társadalmi rétegződésre vonatkozó adatokat közöljük, azokból is a három legfontosabb réteg: a *nemes*, *lófő* és *gyalogok rendjének 1635. évi helyzetét* elemelve.

9 Erdélyi történelmi adatok i. m. I. 273–275.

10 I. m. IV. 30.

11 Székely Oklevéltár... i. m. VI. 131.

12 I. m. VI. 135.; Directia Generálá a Arhivelor Statului. Bucuresti. Colectia de documente privind Transilvania. Pachetul XV. Nr. 34.

13 *Demény Lajos*: Bethlen Gábor és kora. Bukarest, 1982. 79.

A lustra Sepszi-, Kézdi-, Orbai-, azaz Háromszék csaknem összes (91) helységéről ad tájékoztatót.¹⁴ Elkészítésekor a szék területéről 12 808 személyt írtak össze, amelyből 6906 volt a katonaköteles,¹⁵ a többiek ezek hozzátartozói: fiai, testvérei, unokái sőt dédunokái, esetenként leányörökösei (I. táblázat).

Az 1635. évi lustra nem tartalmazza a korabeli társadalom összes rétegeihez tartozó családfők teljes jegyzékét. A rendelkezésünkre álló adatok alapján viszont arra következtethetünk, hogy *Bethlen Gábor és I. Rákóczi György idejében ezen a vidéken a székelység zöme továbbra is megőrizte, illetve visszaszerezte szabad emberi állapotát.* Ennek következtében sokrétű volt a társadalom, ahol a nemesség és az alárendeltségben élő rétegek mellett továbbra is megmaradtak a sajátos szabadparaszti rétegek.¹⁶ Az 1635. esztendőben a számításba vehető adatok alapján kiderült, hogy Háromszéken a hadkötelesek sorában még mindig ezeknek a tábora volt a legnépesebb, amelyhez mintegy 90 százalék, azaz 6 230 katonaköteles személy (lófő, gyalog, solymár) tartozott. Ezt követte a nemesség 6,87 százalékkal, majd külön csoportként a városi lakosság 2,92 százalékkal (II. táblázat).

Nemesek

Mind a katonáskodáskor, mind pedig az élet többi területén a szék vezető rétegét a nemesek vagy legalábbis ezeknek java része képezte, ahová a 91 helységből összesen 474 személyt soroltak. Hasonlóan Erdély más vidékeihez, e rendbe, vagy ahogyan a lustra nevezi, a „nobilesek” közé való bejutás bizonyos feltételekhez volt kötve. Ilyen volt a nemeslevél, a katonai szolgálat, és nem utolsó sorban a nemesi birtok. Ilyen, a törvény szerint is megfelelő háromszéki nemesi családok voltak az uzoni Bédiek, az altorjai Aporok, az alsócsernátoni Bernáld és Damokos család, a sepsiszentgyörgyi Daczók, a sepsiszentiványi Henterek, a nyujtódi Imecs család, a köröspataki Kálnokiak, a zabolai Mikesek, valamint az esztelneki Szacsvaiak, hogy csak a legjelentősebbeket említsük. Ismeretes azonban, hogy az 1562-es felkelés után ez az ún. primori rend sem maradt meg a régi állapotában. Az 1562. június 20-i segesvári országgyűlés döntése alapján az „eddig főnépet, a primori rendet nemesi osztállyá nyilvánították”, ahová a lófők szűkebb, de módosabb rétegét is besorolták.¹⁷ Nem véletlen tehát, hogy János Zsigmond nagyszámú primori oklevelet bocsátott ki.¹⁸ E jelenség tovább fokozódott a 17. század elején. A fejedelmek már nemcsak egyéni, hanem egész közösségeket kiváltságos helyzetbe hozó nemesítő vagy lófőiséget adományozó leveleket állítottak ki.¹⁹ Élen járt ebben az uralkodásra teljesen felkészületlen fejedelem, a fiatal Báthori Gábor, aki a személyesen osztogatott cím- és birtokadományaival tovább fokozta a rendek közötti bizonytalanságot. A mellette kitarító, őt hűségesen szolgáló háromszéki székelyeknek 1611-ben közös nemesítő levelet állított ki.

Bethlen Gábor és a Rákócziak korában is a hadi szolgálat volt a nemesítés egyik legfontosabb feltétele. Az 1619. március 17-én írott, Bethlen Gábor fejedelemhez címzett,

14 A lustra valójában 92 települést sorol fel, de Petőfalvánál megjegyzi: „mind jobbágy”. Adatok hiányában ezt a települést a továbbiakban nem vettük figyelembe. Nem említi még Kézdivásárhely és Bereck mezővárosokat, valamint érthető módon a Fejér vármegyéhez tartozó Peselneket.

15 A lustrában minden osztatlan gazdaságból egy személy neve került bejegyzésre. Ha apa fiával vagy két fiútestvérrel egy kenyéren vagy osztatlan birtokon gazdálkodott, hadba csak egyik volt köteles menni, még a fejenkénti felkelés esetén is. Ha az ilyen gazdaságból a hadbavonult elesett a csatában, az otthonmaradottat hadba küldeni nem volt szabad.

16 Székely felkelés i. m. 164.

17 I. m. 53.; Székely Oklevéltár i. m. II. 164–165.

18 Székely Oklevéltár i. m. II. 265–268.

19 Székely felkelés i. m. 33.; Székely Oklevéltár i. m. V. 176–178.

nemesi címet kérő levélben a nagyborosnyai Bede Tamás is azt írja, hogy „gyermekségemtől fogván az országnak az én erőm szerint híven és igazán szolgáltam; magam régi ember lévén, hadnagyságot is néha az ország szolgálatjában viseltem, [ezért] kegyességéből méltóztassék Nagyságod cum armis in persona nobilitálni [címeres levéllel személyemben megnemesíteni], házám exemptiojával együtt”. A levél hátsó oldalán Béli Kelemen írásával egy feljegyzés Bede Tamás vallomását újfent megerősíti, miszerint „régí lófő ember, kegyelmes uram, ez suplicans [kérelmező] ... szolgálhat Nagyságodnak”.²⁰ Kérésének indokait elfogadván, a fejedelem így ruházta fel Bede Tamást nemesi címmel.

Ugyancsak a katonai szolgálat révén dőlt el a martonosi Nagy Gergely lófő sorsa is. Mint ahogy az a levél szövegéből kitűnik, adományát Bethlen Gábortól azért nyerte, mert az uzoni Béli Kelemen háromszéki főkapitány életét a csatában megmentette. Segítségére sietvén és levágván egy őt űző rácot, Béli Kelemen által lovas hadnaggyá tétetett. A fejedelem mind magát Nagy Gergelyt és testvéreit: Tamást, Györgyöt és Pált, mind fiait: Gábort, Pétert és Ambrust, valamint Nagy Tamás fiát, Demetert nemesi címmel ruházta föl, ezeknek örökségeit és házait Martonoson és Feltorján minden adóztatástól mentesítvén.²¹

Katonai érdemek alapján egy-egy család aránylag rövid idő alatt a „póri állapotból” a nemesi rendbe léphetett. Erre példa az eresztevényi Eresztevényi család sorsa, amelynek sarjait, Balázst és Mihályt a gyalogos puskások közül és póri állapotukból, hű szolgálataikért előbb Báthori Zsigmond emeli az erdélyi előkelő székelyek közé, majd később, mint azt egy 1642. február 21-én, Gyulafehérvárott kelt adománylevélből is megtudjuk, Rákóczi György Eresztevényi Istvánt, a székely lovas hadnagyt, az eddigi lófőt (1635-ben a lófők között szerepelt) hadi érdemeiért nemesi címmel jutalmazza meg.²²

Gyakran megtörtént, hogy a nemesi címhez jutott székely hosszabb távon már nem élhetett rangjával. Közülük többen, különböző okok miatt, az évek során lassan lemorzsolódtak, helyüket igen gyakran semmivel sem tehetősebb társaiknak adták át. Ezt tükrözik az 1614. és 1635. közötti időszakból származó adatok is: az 1614-ben bejegyzett 276 nemes közül 73 személy már nem szerepel az 1635. évi lustrában a nemesek között. A lisznyói Sánta Ferenc az 1614-es mustrálásakor elhalt, s mivel fiúörökösei sem maradtak („leányi voltak”), megtörténhetett, hogy a család sem vitte tovább a nemesi címet. De volt közöttük olyan, akinek a nevét 1635-ben már a lófők soraiban találtuk meg, mint a feldobolyi Szabó Tamását vagy a haralyi Áros Imrét. Mások meg a közbeeső esztendőkből haláloztak el. Az aldobolyi Mihác Bálint az 1614-es összeírásakor még Csíkban lakott, de 1635-re elhalálozott, úgyszintén az illyefalvi id. Szabó János, kinek örökségét „leányi bírják”. A gelencei Csoma György, Mihác Tamás és Járai István is mind hasonló sorsra jutott.

De ez a hosszabb-rövidebb ideig tartó nemesi élet sem lehetett mindig felhőtlen. A frissen nemesített a hétköznapiak során kénytelen-kelletlen érezhette a fenálló különbséget, bár elméletileg minden nemes azonos jogokkal és előnyökkel élhetett. Az a tény, hogy ki mikor, milyen alapon és körülmények között jutott a cím birtokához, alapvetően meghatározta nemesi életét. A társadalomban uralkodó merev szabályok csak még jobban megszilárdították azt az osztálytudatot, amely a megfelelő gazdasági erőnlét birtokában egy-egy család esetében évtizedek, sőt évszázadok során kialakult, s apáról fiúra szállván tovább öröklődött, erősödött. Ilyen légkörben nehezen lehetett volna elképzelni, hogy azok a régi nemesi családok (az Aporok, Béliiek, Mikések stb.), akiknek ősei már a 13. században a Székelyföldön kívül is bírtak falvakat és többször is erdélyi főtisztséget töltöttek be, egyenlő félnek tekintették volna az újonnan lett nemeset, akiről igen gyakran kiderült, hogy nem is volt több tehetősebb lófőnél, s aki előbbrejutását részben a már említett segesvári ország-

20 Székely Oklevéltár i. m. VI. 55.

21 I. m. VI. 105–109.

22 I. m. V. 152., VI. 166–167.

gyűlés határozatának köszönhető. Nyilvánvaló, hogy ez utóbbi kevésbé megalapozott gazdasági erőnléttel és talán kevésbé fejlett osztálytudattal rendelkezett, ami viszont komoly, sőt néha áthághatatlan akadályt jelenthetett nemesi állapotának megőrzésében, sorsa további alakulásában.

Lényegében tehát arról van szó, hogy a nemesség, hasonlóan a többi társadalmi osztályhoz, jogi állapotát tekintve ugyan azonos jelleggel bírt, de befelé tovább tagozódott. Alapvető rétegét a már említett régi nemesség képezte, vagyis azok a családok, amelyek több nemzedéken át képesek voltak megőrizni nemességüket. Ezt igazolja az 1602 és 1635 közti rövid időszaknak a vizsgálata is, amelyből kiderült, hogy az egyre szaporodó, nemesi ranghoz jutott családok közül lényegében csupán 59 személy volt képes osztályhelyzetének fenntartására és továbbvitelére, míg egy ennél rövidebb időszakon belül (1614–1635), mint azt már említettük, az újonnan bekerültek közül jóval többen morzsolódtak le s kerültek alacsonyabb társadalmi rendbe.

A feldolgozás során gyakran találkozunk olyan esettel is, amikor nem kapunk egyértelmű választ arra, hogy ki tartozott a lófők, s ki a nemesek közé. Megtörtént ugyanis, hogy olyanokat is a lófők közé vettek fel, akiknek nemesítő levelük volt. A sepsiszentgyörgyi Czákó Jánost, a szentkirályi Kis Andrást a lustrában a lófők közé sorolták, holott őket Báthori Gábor hűséges szolgálataikért 1611. június 14-én nemesi címhez juttatta. A vizsgált adatokból az is kiderült, hogy az eltelt időszakban tovább növekedett azoknak a száma, akik nemesi cím birtokába jutottak. A már említett lemorzsolódást követően 1635-ben 271 személlyel nőtt a számuk. Igen gyakori volt a rokoni kapcsolatok által tovább örökölhető nemesség. Ilyenkor a család egyes tagjainak a társadalmi ranglétrán való előbbrejutása felemelkedést hozott a család többi tagjainak is. Példa erre Imecs Domokos családjának helyzete, akinek két fiát, Mózeset és Jánost a nemesek közé emelték, sőt két nembeli utódait is nemesi címmel ruházták fel. A már említett papolczi Kis Mihály például Brandenburgi Katalin fejedelemasszonytól nemcsak a saját személyére kapott nemesi adománylevelet, hanem az fiaira, Mihályra, Boldizsárra és Miklósrá, valamint mindkét nembeli utódaira is szolt.²³

Újabb kérdést vetett fel az 1614–1635 között bejegyzett nemesi családok társadalmi helyzetének állandósága. E 21 év alatt 73 család vesztett, ugyanakkor 271 (!) nyert nemesi címet, ami azt jelenti, hogy összesen 344 családot érintett a társadalmi mobilitás folyamata. Ennek alapján jogosan vetődik fel a kérdés, vajon milyen méreteket ölthetett a 17. század eleji székely társadalomban az osztályokon belüli és osztályok közötti átalakulás, ha a nemesség, ez a számbelileg legkisebb és viszonylag stabil réteg is ilyen nagymérvű változásnak volt kitéve. Hogy mindezt még érzékelhetőbbé tegyük, külön kiemeljük Illyefalva helyzetét, ahol az 1614-ben bejegyzett kilenc nemes sorsa 1635-re a következőképpen alakult: kettő közülük — Séra János és Benkő János — a városi rendbe jutott, három — Dobos György, Szacsvai Máté és Mihály deák — nevét nemhogy a nemesek, de még az illyefalviak között sem tüntették fel. Újabb két személy: Mihácz András és Szabó János 1635-re elhalálozott, örökségeiket leányaik bírták. A még hátralévő két nemes közül Péter Kovács a „jobbágyok közt vagyron felírva, oda írták a commiszáriusok idejében”. Végül maradt Mihácz Demeter, akinek nevét már az 1614-es lustrában is nemesként jegyezték be. Így tehát az illyefalvi nemesek sorában az 1635. évi lustrálás idejére csupán egy család bizonyult „életképesnek”. Az Illyefalváéhoz hasonló eset ritka, ezért nem is általánosítható az egész háromszéki nemességre. Kedvezőbben alakultak a viszonyok Árkoson, ahol az 1614-ben feltüntetett négy nemes továbbra is megőrizte státuszát, sőt az 1635. évi lustrából arra következtethetünk, hogy családjuk növekedésével tovább bővültek soraik.

A társadalom folytonos mozgása következtében nem csupán a nemesek száma gyarapodott az alsóbb társadalmi rétegekből, hanem ennek ellenkezője is megtörtént. Ezt bizonyítja az 1635. évi lustra néhány megjegyzése, amely arról tudósít, hogy a nemesek közül néhányan az alsóbb társadalmi rétegekbe süllyedtek. Megjegyezzük, hogy ezek aránya jóval kisebb, mint azoké, akik 1614. és 1635. között nyertek nemességet. A szentléleki Mátis Miklós például Alia Sámuel szolgája, míg a szentgyörgyi Deák Márton „Kornis Ferenczne asszonyomot” szolgálta. Rajtuk kívül még nyolc nemesről írták meg, hogy szolgálta, de hogy kit vagy hol szolgált, arról már nem szól a feljegyzés. Néhányan vándorbotot vettek a kezükbe és idegen földön kerestek boldogulást, mint a sepsiszentgyörgyi Kele István és Pál. Hasonló sorsra jutott az ugyancsak sepsiszentgyörgyi Kuti Péter is, akiről még azt is megjegyzik, hogy „Moldvába budosott”. A zaláni Jakó Balázs pedig gyilkosság miatt kényszerül elhagyni szülőföldjét. Nem tudjuk, mi történt a bölöni Illyés Gáspárral, aki ugyan a bejegyzés szerint nemes volt, de most örökségét „Nemes Tamás uram bírja”. A nemesek között említik Farkas Bálintot is, akinek neve után viszont ott áll, hogy „gyalog lófó”, ami a társadalmi ranglétrán való lesüllyedésre utal.

Hangsúlyozzuk, hogy az 1635. évi lustrában rögzített társadalmi állapotok sokszor az egyik vagy másik katonáskodó *székely család átmeneti helyzetére utalnak*. Erre világosan utal a nagyborosnyói Bede András esete is, aki nemes léte 1635-ben kénytelen volt szolgának szegődni, de a későbbiek során, mint ahogy arra egy 1658. évi és egy 1692. évi oklevél is utal, ismét a Háromszéken jól ismert nemesek sorába tartozott.²⁴

Az 1635. évi lustra tehát azt mutatja, hogy a háromszéki nemesek mitegy 3 %-a alacsonyabb társadalmi rétegbe süllyedt. Közülük 11 személy (2,32%) szolgálta lett, öt (1,05%) pedig elbújdosott (III. és IV. táblázat).

A lustra adatainak hiányosságából adódik, hogy nem követhetjük nyomon a jobbágy-, zsellér- vagy szolgatartó nemeseket, mint ahogyan azt az 1614-es összeírásnál megtehetjük. E tekintetben itt csupán szórványos adatokat gyűjthettünk össze. Tehetősebbnek számított pl. a zabolai Basa Tamás, a bodoki Mikó Ferenc és az illyefalvi Daniel Mihály, akiknek négy-négy alattvalóját jegyezték fel. A köröspataki Kálnoki Istvánnak pedig öt faluban hat ember szolgált, adózott vagy robotolt. A sepsiszentgyörgyi Daczó László és a gelencei Tholdalaghi Mihály hét embert tartott, míg az oltszemi Nemes Tamásnak négy faluban nyolc jobbágya volt. Ezek a számok nyilván nem tükrözik teljesen a felsorolt nemesi családok társadalmi és gazdasági helyzetét, annál is inkább, mivel a 1614-es lustrában — Daniel Mihály és Nemes Tamás kivételével — az említettek mind húszon felüli jobbággal szerepeltek. A zabolai Basa család például 1614-ben hat faluban mintegy 122 jobbágyot és zsellért bírt, a gelencei Tholdalaghi Mihálynak öt faluban ötven jobbágyát, a sepsiszentgyörgyi Daczó Lászlónak kilenc faluban 35 jobbágyát, a köröspataki Kálnoki családnak pedig hét faluban 31 jobbágyát tartották nyilván. Mindezek után nem kerülhetjük el annak tisztázását, hogy miként alakult 1602. és 1635. között a nemesség aránya a háromszéki társadalom szerkezetében. 1602-ben a bejegyzett katonakötelesek (nemes, lófó, gyalog, drabant szabad székelyek) 3,55%-át a nemesi rend alkotta. 1614-ben arányuk 6,96%-ra növekedett, 1635-ben pedig a 7,09 százalékot ért el (V. táblázat). A fenti adatok világosan utalnak a nemesség gyarapodására. De megjegyezzük, hogy ennek a társadalmi rétegnek a növekedése nem volt egyedülálló jelenség. Bár arányuk a szabad székelységeken belül állandóan növekedett, de az össztársadalom szempontjából többé-kevésbé mindig azonos százalékat mutatott.

24 I. m. VI. 211., 443.

Lófők

1635-ben a háromszéki székely katonaköteleseknek mintegy 36 százalékát, azaz 2 490 családfőt a lófők csoportja alkotta. Számuk az 1614-es esztendőtlől egyre gyarapodott, s 21 év alatt 1111 fővel nőtt (VI. táblázat, grafikon).

A lófőség nagyjából megegyezett a hadi kötelezettséget teljesítő kismemes státuszával. Ez különösen észlelhető a már említett segesvári országgyűlés után, amikor kimondták: „Az fő népek, az ő fősegekben és az lófejek az ő lófőségeiben minden széken szabadon éljenek, úgy mint a nemesség az ő nemességeiben, az ő földin lakóikat, kiket jó igazsággal bírnak, úgy mint a nemesség bírják az ő jobbágyokat, ők is jobbágyul bírnak.” Az országgyűlés felmentette a lófőket a dézsma fizetése alól és kimondta, hogy ennek fejében „ők is lovakkal, páncéllal, sisakkal, pajzzsal, kopjával hadakozóképpen jó módon készen legyenek”.²⁵ Ezt követően szaporodtak el majd a nemes s lófő címet és címert adományozó levelek a székely lovasok között és ennek hatására olvashatjuk még mindíg a lustrában bejegyzett lófők neve után az adományozó vagy esetleg annak címét-rangját megerősítő fejedelem nevét is, azaz bizonyítékát igaz lófő ősoktól való származásának. Ettől vált bizonyossá egy-egy személy lófőségének régisége is. Az ún. „régí lófők” rendjét János Zsigmond idejétől (1559–1570) számították. A gelencei Kádár Györgyről a „fő emberek és hét emberek testálnak, hogy régi lófő” lenne. A feltorjai Kassa Máté úgyszintén „régí lófőnek” mondja magát.

Báthori Istvántól (1570–1576), vagy ahogy a bejegyzésben is szerepel „István királytól” „vagyon jó levele” a gelencei Bajcsi Jánosnak és Fábíán Benedeknek. A dálnoki Farkas Pál egy zálogos levél szerint már 1580-ban a lófők közé tartozott.²⁶ Tömeges lófősítésről hallunk Báthori Zsigmond (1588–1602) idején.²⁷ 1593. szeptember 16-án a még fennálló várhegyi várban a háromszéki nemések, lófők és a közrend gyűlésén került kihirdetésre Eresztevényi Balázs és Mihály lófősítése, akiket Báthori Zsigmond hű szolgálataikért a gyalog pixidáriusok (puskások) közül az erdélyi primipilus (lófő) székelyek közé emelt, hogy mind ők, mind pedig utódaik „jó lovas hadi készüléttel” szolgáljanak az ország javára. Ugyanakkor Eresztevényen levő házuikat, amelynek szomszédai Bessenyei Mihály és Gazda János pixidáriusok, valamint birtokaikat minden közteher és adófizetés alól felmentették.²⁸

1601 szeptemberében a kovásznai ifj. Vajna János, Vajna Gáspár és János, valamint a nagyborosnyói Szurdok György, októberben pedig a barátosi Cziekze Jakab, az osdolai Csürös Miklós és a szintén nagyborosnyói Szurdok Boldizsár jutott hasonló címhez. A fejedelem házuikat, akárcsak a nemesek házait, minden adózás, sőt a közszékelyekre kötelező szolgáltatás alól is felmenti. Még ez év novemberében a marosújvári táborban újabb közszékelyek kaptak lófő levelet, köztük a hilibi Gál János. A következő év márciusában a zabolai Illyés Gáspár, június 23-án pedig az idősebb Szabó István jutott lófősítő levél tulajdonába. Hűséges szolgálataiért jutalmazta a fejedelem a bölöni Syko Sándort, s emelte ki a szabad székely állapotából, sőt utódaival együtt olyan jogokkal és kiváltságokkal ruházta fel, amelyekkel a többi lófők is bírtak. Kötelezte őket, hogy háború esetén mindannyian jó lóval és fegyverrel, karddal, sisakkal, páncéllal, pajzzsal, dárdával és más hadi felszereléssel jelenjenek meg a táborban. Nagybölöni házuikat minden adózás (taksa, tized, kilenced, kepe fizetése), valamint a paraszti munkaszolgáltatás alól felmentette.²⁹

25 Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Kiadta: Szilágyi Sándor. I–XXI. Bp. 1875–1898. II. 203.

26 Székely Oklevéltár i. m. V. 123.

27 I. m. V. 172–174.

28 I. m. V. 152.

29 I. m. V. 166.

Az 1635. évi lustrában szereplők közül néhányan Bocskai István fejedelemtől (1605–1606) vallják lófőségüket, mint az egerpataki Konia Ferenc vagy Izsák György.³⁰ Újabb tömeges lófősítésről tudunk Báthori Gábor (1608–1613) idejéből, amikor 1611. június 12-én összesen tizenkilenc barátsói, kökösi, kovásznai, zabolai, kézdvásárhelyi, futásfalvi és altorjai testőrgyalogot nem nemes és jobbágy állapotukból kivéve közös címeres levéllel nemességre emelt a fejedelem.³¹

Jóval népesebb azoknak a tábora, akik Bethlen Gábortól (1613–1629) kaptak lófőséget. A lécfalvi Gyárfás János és Csákány István, a zágoni Vajna Mihály, az almási Benkő Mihály, a martonosi Ince Balázs és András, valamint Gyujtó Benedek, bár az „urbáriumban a gyalogok közt vadnak felírva, [de] az meghalt Urunk adott primipilátust nekik”, jegyzi fel az 1635. évi lustra.

Bethlen Gábor halála után özvegye, Brandenburgi Katalin örökli a trónt rövid időre (1629–1630), a vele járó jogokkal, így a kiváltságlevelek adományozásával együtt. A lustra szavaival élve „Catharina”-tól szerzett levelet pl. a nagyborosnyói Czink Gáspár.

A legtöbb bejegyzés azonban I. Rákóczi György idejéből való. A gidófalvi Dávid László, a sepsiszentgyörgyi Kozák István és a lécfalvi Keresztes Imre ugyan mint „veterani”, azaz ősi lófők szerepelnek, de hozzáfűzték, hogy „Urunk ő nagysága” adott nekik lófőséget vagy erősítette meg benne. Árkoson egyszerre négy személy: Veres János, Gecző János, Köntés Bálint és Veres László (fiával, Bálinttal) kapott lófő levelet, vagy ahogy a lustra bejegyzése szól: „Urunk együtt az attyával, evel adott primipilátust”. Úgyszintén „levelét mondja lenni urunktól” a pákei Palaczka Györgyné és a zágoni Albu Péter is.

A hadi szolgálatban szerzett érdemek mellett még jónéhány lehetőség adódott az előbb-rejutáshoz. A nagyborosnyói Gomolya Miklós, vele együtt a Beder familia, „akik addig a gyalogok között voltak”, lófőségüket „cserép csinálásért” kapták. Az ugyancsak nagyborosnyói Szurdok Jakab is, aki „az előtt gyalogok közt volt”, megszolgáltá valamivel az előbbrejutást, hasonlóan az árkosi Szabó Gábor, akit az „urunk atta” címeres levél alapján említenek a lófők között.

Vagyon alapja, gazdasági ereje juttatta lófőséghez az illyefalvi Sámbockréti Jánost, hiszen mint írja a bejegyzés, „jövevény levén, pénzen vött magának szabad helyet, az hol lakik”. Hasonlóképpen jutott lófő örökséghez a Zalánba költözött Sánta Péter, aki szintén jövevény volt. Dienes Bálint a köpeczi lófő Keresztes Páltól és fiától 90 forintot vásárolta meg középpajtai örökségét. Az adásvételi szerződésben a vásárolt lófő örökségről azt is leszögezik, hogy Dienes Bálint „fiúról fiúra, leányról leányra, nemzettségről nemzetségre örökön” vette a maga tulajdonába.³²

A lófők rendjébe való bejutás azonban nem mindig történt előírás szerint. A törvényes rend visszaállítása néha országos ügygé növekedett. Számos esetben olvashatunk a gyalogok kívántnál nagyobb lófősítéséről. E folyamat nem volt újkeletű. Már az 1592-es országgyűlés is elrendelte a székely főkapitányoknak az új lófők felülvizsgálását s a nem odavalók letételét.³³ Talán az ilyen szigorú ellenőrzések elrendelésével, de leginkább végrehajtásával magyarázható, hogy e jelentős szerepet betöltő szabadparaszi réteg az 1614-es lustra után kevésbé gyarapodott, szemben a nála alacsonyabb rangú gyalogosok rendjével. Igaz ugyan, hogy az 1614-ben összeírt lófők 1635-re 1111 fővel szaporodtak, de a gyalogok rendjének növekedési arányát mégsem érték el, hiszen ez utóbbi a vizsgált időszakban 2 494 személlyel lett több (VI. táblázat).

30 I. m. VI. 139.

31 I. m. VI. 32.

32 I. m. VI. 18–19.

33 Erdélyi Országgyűlési Emlékek i. m. III. 403.

E társadalmi rétegből sokakat fenyegetett a lesüllyedés. A lófőségeküket veszített székelyek közül elsősorban annak a 166 személynek a sorsára utalunk, akik a gyalogok rendjébe süllyedtek le vagy kerültek oda vissza. Ezek az ún. „gyalog lófők”, akik „gyalog mustráltak”, még megőrizték ugyan a lófőséget, de már valamilyen oknál fogva gyalogok módjára kényszerültek szolgálni. Lesüllyedésük feltehetően leggyakoribb okát az anyagi helyzetük romlása jelentette. A lesüllyedés leginkább az ún. „veteránusokat”, vagyis a régebbi lófőket érintette, legalábbis ez derül ki a feldolgozott anyagból. Bikkfalván a 77 régi lófő közül 13, Kőrispatakon a 34 közül 7, Feltorján pedig az 52 bejegyzett „veteráni” lófő közül 11 jutott a gyalogok közé.

A lesüllyedés veszélye azonban nem fenyegetett egyformán minden háromszéki lófő települést. Erre vonatkozóan csupán 22 helységről vannak adataink. A lesüllyedés aránya az altorjai lófők soraiban volt e legnagyobb. Itt a 202 lófő közül 52 személy ugyan még megőrizte a lófőséggel járó státuszát, de a szolgálataikat már gyalogok módjára teljesíthették. Ahhoz, hogy ennek okait felderítsük, adataink egyelőre túl hiányosak, de feltételezzük, hogy a főúri kényszer itt is komoly szerepet játszhatott. Ekkor ugyanis az az Apor Lázár volt a család feje, aki a jószágát veszített ősi família hírnevét és gazdasági alapját házasság, de elsősorban takarékoskodás útján igyekezett újra helyreállítani. Így nem állhat távol a valóságtól az a feltevés, hogy a falu szabad székely lakosságát ambiciózus tervéhez komoly szolgálataira kényszerítette.

E társadalmi rendből való lesüllyedés másik útját a szolgasorba jutás jelentette. A lustrában szereplő lófők 1,08%-a többnyire szegénysége miatt szegődött szolgának. Egy-egy lófő neve után gyakran jegyezték fel, hogy „szolga”, sőt itt-ott még a gazda nevét is beírták. Voltak továbbá olyanok, akik a kapitányt szolgálták. Nemritkán csak annyit jegyeztek meg, hogy a „faluban szolga legény”, mint pl. a papolczy Janó Mihály.

A ráneheződő terhek súlya alatt gyakran nem találván más kiutat, a lófő maga kötötte le magát valamelyik főemberhez, annak szolgájává, esetleg jobbággyává szegődve. Erről az egyre inkább körvonalazódó tendenciáról tanúskodik uzoni Béli Kelemen jelentése Bethlen Gáborhoz, amelyben leírja, hogy „szabad székely erővel kötné és köti magát jobbágyul az nemes embernek”.³⁴ Erőszak útján juthatott „Mikes Uram birtokába” a zágoni Veres János, akit a táblán „adiudicáltak” volt és az „övé most is”. De veszély fenyegette a pákei Király Györgyöt is, akihez „Donát János praetendallia iussat”, éppúgy mint a zágoni Kis István és János, akiket „megadatott a törvény Mikes Boldizsárnak 1. die nov. 1635”.

Ismét érdemesnek tartjuk kiemelni az altorjai állapotokat, ahol nemcsak a lófők süllyedtek szépszámmal a gyalogok soraiba, de a jobbágysorba jutás is itt volt a legnagyobb. Hajdu Barabás lófő Apor Lázár „jobbággyának mondatik”. Imreh János és Birtalan György a „Réti Uramé”, míg Borbándi Mihályt Bodó Péter „jobbággyának mondják”. Imreh Balázs pedig a „kapitány uramé” Martonfalván. Az illyefalvi lófő Péter Kovács ugyan megjelent a mustráláson, „de az jobbágyok közt vagyon felírva”. Az altorjai Vizi Péter, bár a lófők között mustráltatott, de neve után mégis ott áll, hogy „semmije sincs”, Tatrangi István pedig „jóságatlan” volt.

Az elszegényedett lófő a lustrálás alkalmával különösen kényes helyzetbe kerülhetett, ha nem az előírásnak megfelelő hadifelszerelésben jelent meg. A büntetést sem kerülhették el, a fejedelem megvonta tőlük a lófőség státuszát, s a közrendűek soraiba írták.

Az 1635. évi lustra 2 490 háromszéki lófő nevét sorolja fel, de az adatok részletes vizsgálatából kiderül, hogy közülük csak 1860 személy, azaz 74,70% tehetett eleget hadi kötelezettségeinek. A többi 630, vagyis a háromszéki lófők 25,30%-a részben az utolsó lustrálás óta hunyt el, részben elbujdosott vagy szolgává szegődött (VII. táblázat).

34 Székely Oklevéltár i. m. IV. 214.

Gyalogok

A 17. században a Szék társadalmában a legtöbb viszontagságot átélő csoport a gyalogok rendje volt, ahová az 1635-ös lustrában feltüntetett katonaköteles háromszéki székelység 53,88 százaléka, vagyis 3721 személy tartozott.

A gyalogos székelyek a lófékhöz képest jóval bizonytalanabb társadalmi helyzetben éltek, ők képezték a „régii községet, a jobbágyság felé szorítottakat, a székely közrendűeket és kisebb mértékben a szabadparaszti státusba visszajutott vagy az abba beépülni tudó embereket”.³⁵ Az ezen a rétegen belül uralkodó feszültségekre maga az 1635. évi lustra is gyakran utal. A gyalogok életét a hadi kötelezettségekkel járó terhek mellett tovább nehezítette a földesúri kényszer. Ebből fakadóan alakult ki azoknak az eléggé népes tábora, akik a súlyos teher nyomása alól rendjükből kiválva szolgasorba kényszerültek (III. táblázat). Feltehetően így lett a dálnoki Nagy Gáspár Dimjen Ferenc szolgájává, s szegődött el a sárfalvi Héja András és Gáspár Apor Lázár udvarába, hasonlóan a kilyéni Imreh Györgyhez, aki viszont „Lázár István uramhoz” volt kénytelen szolgálatba szegődni. Sokat közülük a fizetésképtelenség, az éhség kényszerített arra, hogy egy-egy főember vagy módosabb gazda szolgálatába lépjen. Így sülyyedhetett jobbágysorba a lustrában szereplő puskás gyalogok mintegy 1,15%-a, azaz 43 személy (VIII. táblázat). A nagyborosnyói Barta Miklóst bizonyára a már említett okok egyike kényszerítette arra, hogy „eladta magát Mikes Boldizsárnak”, de hasonló lehetett a sorsa az alsócsernátoni Székely Jánosnak, a dálnoki Barta Tamásnak, valamint a nyujtói Jancsó Gergelynek is.

A lustrában tett megjegyzések néha egyértelműen utalnak a főemberi nyomásra, foglalásra. Az eszterneki Szász Gergelyt például „Barta János foglalta el”, a bölöni Bakó Györgyöt pedig „üdvözült urunk atya volt Baróton Daniel Mihály urunknak”, míg a gelencei Markos Lőrinczen „Tholdalaghi úr tartja közit rajta, igazságát produkálja”. Szorongatott helyzetben lehetett a zabolai Pince György és István, akihez Basa Tamás „pretendálja jussát”. A pávai Bene Demeter gyalognak hiába van lófő levele, mégis „Mikes uram pretendálja jussát” hozzá.

Van, akiről megjegyzik, hogy „fejekötött” jobbágy, mint a matisfalvi Hatvani János, akiről „a hitese emberek mondják, hogy fejét elkötötte”, de fiait, Miklósét, Jakabét és Jancsiét már nem. Többen kerültek jobbágysorba fej- és jószágvesztéssel büntetett tetteik miatt. A baróti Fábián Balázs például azért lett Daniel Mihály „fejekötött” jobbágya, mert „más jobbágyát ölte meg, s megkegyelmeztek neki”. Jobbágysorba jutás fenyegette a már említett Nagy Gál Jánost, mert a mustrán nem az előírt fegyverzettel jelent meg.

A szolgál- vagy jobbágysorba való sülyyedés mellett gyakran hallunk olyan gyalogról is, aki jobb híján más vidékre menekült. Az erre vonatkozó összesítő adatokból kiderült, hogy a gyalogok mintegy 1,20%-a vándorolt el az ország közelebbi vagy távolabbi vidékeire (IV. táblázat). A 45 elbújdosott gyalog közül csupán hárman szöktek meg főbenjáró vétek, gyilkosság miatt. Többségük — bár szökésük okát nem említi a bejegyzés — feltehetően gazdasági vagy más társadalmi indíttatásból keresett menedéket a szülőföldjétől távolabbi vidékeken. Az elbújdosott albisi Porkoláb Gáspárt „Csombordon Török György jobbágynak mondják”. A köpeczi Guzs Tamás és Mihály pedig a szegénység miatt szökött el.

A székely gyalogság körében észlelhető társadalmi mobilitás legfontosabb, mondhatni meghatározó iránya, hogy viszonylag sok gyalogos lett lófő, éppen úgy, mint ahogy aránylag nem kevés lóféhből lett gyalogos. Az adatok hiányossága miatt igen nehéz, sőt sok esetben lehetetlen eldönteni, hogy lesülyyedésről vagy felemelkedésről van-e szó. Egy-egy gyalog neve után ugyan ott áll, hogy lófő levele van vagy lóval mustrált, de ez még nem elegendő annak a megállapításához, hogy a lófő lett-e gyaloggá vagy fordítva. Ezért összefoglaló

35 Székely felkelés i. m. 170.

táblázat elkészítésére nem is vállalkozunk. Találunk viszont olyan bejegyzést, amely világosan utal a mobilitás egyik-másik okára, sőt ha csak ezeket vesszük figyelembe, akkor úgy tűnik, igen népes azoknak a tábora, akik *lőfők voltak és a gyalogok közé süllyedtek*. A csomotrányi Szócs Istvánt a „Jurátusok hűtök szerint vallják régi lőfőnek lenni”. Úgyszintén régi lőfő a gyalogsorban lévő maksai Kanyó István vagy a málnási Baló Balázs, akinek neve után azt is megjegyzik, hogy lőfő levelét Báthori Zsigmondtól nyerte. Hasonló volt a helyzete a szentkirályi Imre Györgynek, aki ugyan „lőfőséget vallott az megholt fejedelemtől”, Bethlen Gábertól, de a neve mégis a gyalogok között szerepelt, éppúgy, mint az eszterneki Ráduly Mihályé s Jánosé, akik bár „armalisukat produkálják, melyet magunk adtunk nekik”, de gyalogok módjára szolgálnak továbbra is. A maksai Bartók György neve után bejegyezték, hogy „lőfő helyre szállott, de gyalog szolgáljon”.

Egyoldalú lenne a kép, ha csupán a gyalogok lesüllyedéséről, azaz jobbágy- illetve szolgasorba jutásáról írnánk. Meggyőződésünk, hogy a 16. század végén és a 17. század első felében nem ment ritkaságszámba a puskás gyalogok rendjéből való felemelkedés a lőfők vagy éppen a nemesek rendjébe. Érdemeik elismeréséért a fejedelem éppúgy adományozott nemesítő levelet, sőt címet is a gyalogoknak, mint a lőfőknek. 1580. március 31-én Báthori Kristóf fejedelem „hűséges hadi szolgálataikért kiveszi addigi pór állapotjukból” Bathó Máté, Kis Antal és Tamás, Fejér György, Kónya Bálint és István egerpataki, Dobos István angyalosi, Barabás Lukács árkosai parasztokat és a sepsiszéki székely gyalog puskások közé iktatja, felszabadítván minden adófizetés alól, azzal a kikötéssel, hogy karddal és puskával harcra mindig készen álljanak, kiskorú utódaik helyett zsoldost állítsanak, nagykorban személyenként szolgáljanak.³⁶ Katonai érdeme jutalmául kapott adózás alóli felmentő fejedelmi kiváltságlevelet a nagyborosnyói Nagy Miklós s vele együtt a család többi férfitagja, mert az 1630. évi rakamazi ütközetben „zászlót nyert volt”.³⁷ A barátosi Vasdó Bálinttal kapcsolatban viszont megjegyzik, hogy bár „igen vén ember”, de két fia ugyancsak Rakamaznál vezett a harcban, s ezért harmadik fiát, Mihályt „éltéig tartás szabadságban, Úrunk megengette, semmi adózással ne bántsák”.

A fejedelmi kiváltságlevéllel rendelkező gyalogok igyekeztek a nemesi életmódot legalább külsőségekben utánozni. Ezen törekvések szimbólumaként jelentek meg az armális levelek is. A címeres levél adományozását bizonyos esetekben birtokadományozás követte. 1611. október 19-én a hilibi Gaál János és a haralyi Ártos Imre valamint utódaik Báthori Gábor fejedelemtől így kapták meg az imecsfali Imecs Mózesnek az orbaiszéki Imecsfalván és más székely székekben fekvő birtokait, amelyeket ez utóbbtól azért vett el a fejedelem, mert Forgách Zsigmonhoz és Serbán vajdához csatlakozott.³⁸

Az 1635. évi 3721 bejegyzett gyalogosból a lustrálás időpontjáig 1006 elhalálozott, 349 fő pedig ún. „mozgásban” volt. Ők képezték azt a réteget, amelyért a már említett 1608-as kolozsvári országgyűlés is panaszkodott, mondván: „ki miatt a közönséges szolgálatban fogyatkozás esik” (VIII. táblázat).³⁹ Maradt végül is a 2366 fő, akik a háromszéki gyalogság 1635. évi mozgósítható, tettekre kész katonai erejét képezték.

36 Székely Oklevéltár i. m. V. 123.

37 Rakamaz nagyközség Szabolcs vármegyében, ahol 1630-ban I. Rákóczi György véres csatában legyőzte II. Ferdinánd hadát.

38 Székely Oklevéltár i. m. VI. 33.

39 Erdélyi országgyűlési emlékek i. m. VI. 113.

Összegzés

Az 1635. évi, I. Rákóczi György rendeletére készített háromszéki lustra adataiból tehát néhány igen fontos következtetés vonható le a 17. század közepének székely társadalmára.

a.) *Társadalmi szempontból* a 17. század első harmadában Háromszék lakossága továbbra is azonos társadalmi osztályokban élt és dolgozott. Nem tagozódott tovább, de nem is tűntek el még a korábbi rétegek, amelyek zömmel a gyalogos szabad székelyek sorait gyarapították. Így tehát a székelység továbbra is sajátosan sokrétű szerkezetével illeszkedett be az erdélyi társadalomba, ahol az egyes települések keretében „vegyes szerkezetbe olvasztott, ötvözött egybe feudális jobbágyi–földesúri és szabad katonai privilegiális társadalmi formákat”.⁴⁰

b.) *Katonai szempontból* Háromszék lovas és puskás gyalogos hadereje az 1635. lustra adatai alapján 6906 személyből állott. A részletes vizsgálat során — amelynek egy részét e dolgozatunkban közöltünk — kiderült, hogy ez a létszám lényegében egy fiktív állapotot tükröz, ugyanis a szék harc képes állománya az elhalálozás, elbűjdosás, szolgál-, jobbágy- vagy zsellérsorba való süllyedés, betegség stb. miatt becslésünk szerint nem haladhatta meg a 4396 főt.⁴¹ Így már közelebb kerül a valós helyzethez az a megállapítás, miszerint a katonai szolgálatot teljesítő székelyek száma e korban megközelíti a 15 000 főt. A saját fegyverrel, sőt saját élelmiszerrel felszerelt katonaság nagy tömege rendkívül rövid időn belül, kb. egy hét leforgása alatt bármikor harcra volt hívható, ezáltal a legértékesebb egysége volt az erdélyi katonaságnak.

40 Székely felkelés i. m. 178.

41 Ez az összlétszám is tovább csökkenthető, hga figyelembe vesszük a katonaköteles személyek szolgál- vagy jobbágy-sorba való süllyedését. Mivel azonban erre vonatkozó pontos kimutatást a szövegben is említett hiányosságok miatt nem végezhetünk, így a végleges számadatok közlésére sem vállalkozhatunk.

I. táblázat

A lustrában feltüntetett katonaköteles családok

	Él	Elhalálozottak	Összesen
Katonaköteles személy	5107	1799	6906
Fiú gyermeke	4659	237	4896
Öccse	371	35	406
Bátyja	20	-	20
Veje	91	-	91
Unokája	299	9	308
Dédunokája	5	-	5
Leány örököse	176	-	176
Összesen	10 728	2 080	12 808

II. táblázat

Az 1635. évi katonaköteles személyek társadalmi rétegződése

Társadalmi kategóriák	Szám	%
Nemes	474	6,87
Lófő	2490	36,06
Puskás gyalogos	3721	53,88
Városi polgár	202	2,92
Solymár	19	0,27
Összesen	6 906	100%

III. táblázat

A szolgasorba süllyedt személyek társadalmi hovatartozása az 1635. évi lustra szerint

Társadalmi kategóriák	katonaköteles személyek	
	szám	Az összes %-a
Nemes	11	2,32
Lófő	32	1,28
Gyalogos	46	1,23
Összesen	89	1,33

IV. táblázat

Az elbújdosott katonaköteles személyek társadalmi hovatartozása az 1635. évi lustra szerint

Társadalmi kategóriák	szám	Az összes %-a
Nemes	5	1,05
Lófő	11	0,44
Gyalogos	45	1,20
Összesen	61	0,91

V. táblázat

A katonaköteles személyek és a nemesség lélekszámának alakulása az 1602., 1614. és 1635. évi lustra adatai szerint

Összeírás éve	Katonaköteles személyek	Nemesség	Nemesség aránya a katonaköteles székelységben (%)
1602	3011	101	3,35
1614	4330	276	6,37
1635	6685 ⁺	474	7,09

+A városi polgári rend és a solymárok kivételével

VI. táblázat

A katonaköteles személyek társadalmi megoszlása az 1614. és 1635. évi adatok szerint

Társadalmi rend	Nemes		Lófő		Gyalogos	
	1614	1635	1614	1635	1614	1635
Összesen	276	474	1379	2490	1227	3721
Számbeli növekedés 1614 és 1635 között	198		1111		24949	

VII. táblázat

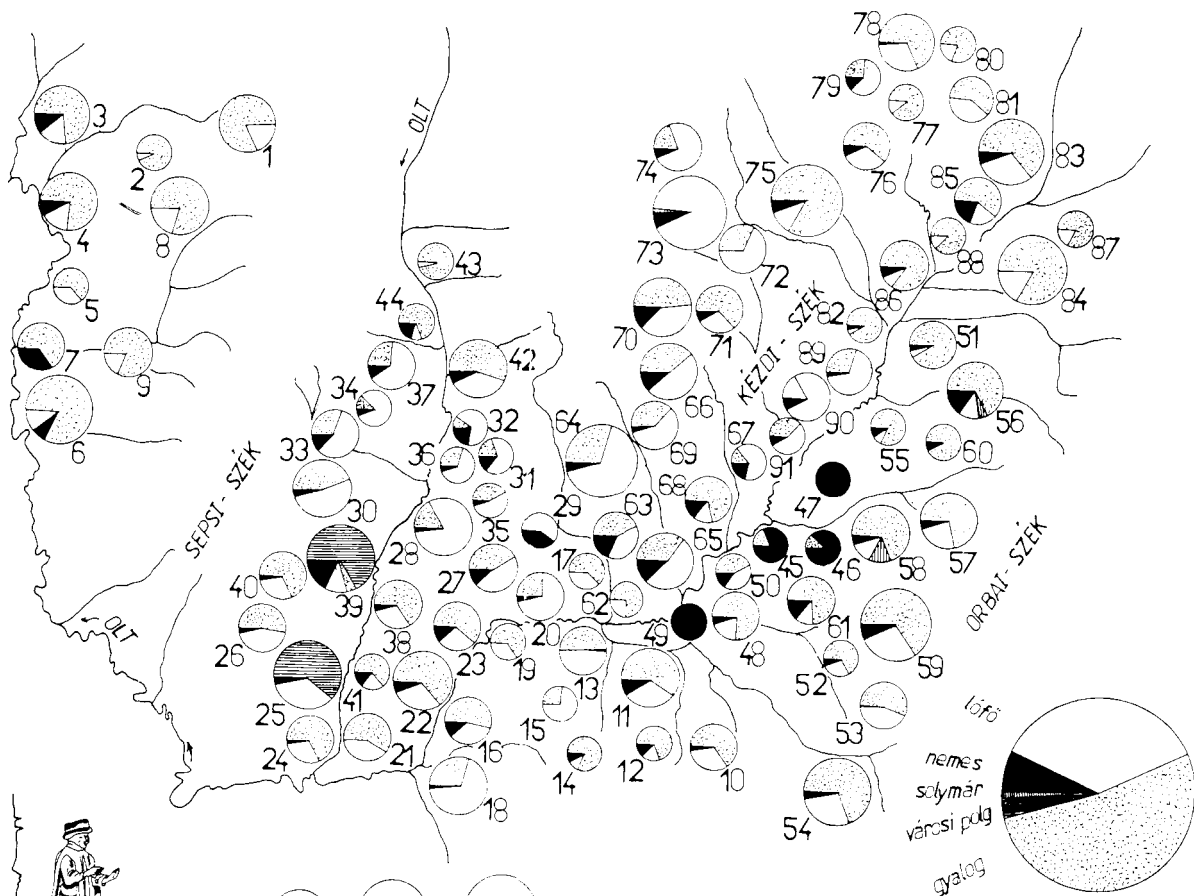
A lófő rendből való távozás okai

Lófők (2490)	Szám	Az összes %-a
Elbújdosott	11	0,44
Szolga	32	1,28
Elhalálozott	587	23,58
Összesen	630	25,30

VIII. táblázat

A gyalogok rendjén belüli változások az 1635. évi lustra adatai alapján

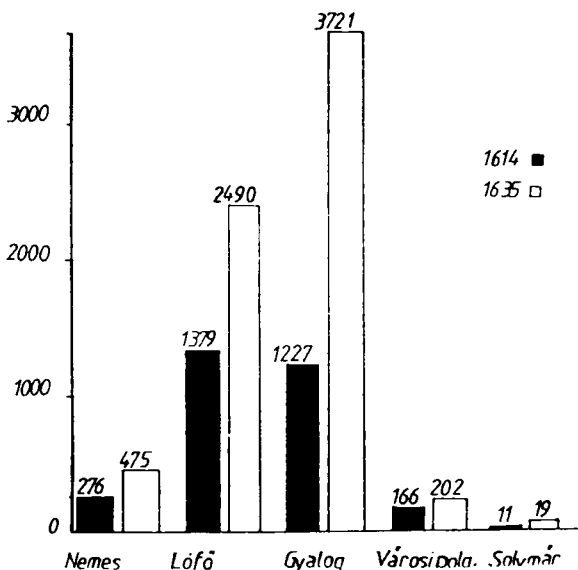
Gyalog /3721/	Szám	Az összes %-a
Nemes	7	0,18
Lófővé lett vagy onnan süllyed le	208	5,58
Szolga	46	1,23
Jobbágy	43	1,15
Elbújdosott	45	1,20
Elhalálozott	1006	27,03
Összesen	1355	36,41

1-50 50-100 100-150 150-200 200-233

A térképen számmal jelzett helységek névsora

1 Bacon (Bátani)	33 Köröspatak (Valea Crisului)	65 Lécfalva (Let)
2 Bodos (Bodos)	34 Kálnok (Calnik)	66 Alsócsémáton (Cernatul de Jos)
3 Barot (Barolt)	35 Martonos (Mártánus)	67 Matiszfalva (Mátiseni)
4 Köpec (Cápeni)	36 Fotos (Fotos)	68 Markosfalva (Márcusa)
5 Miklós vára (Miclosoara)	37 Zalán (Zálan)	69 Albis (Albis)
6 Bölön (Belin)	38 Kilyén (Chilieni)	70 Cernatul de Sus (Felsőcsémáton)
7 Nagyajta (Aita-Mare)	39 Sepsiszentgyörgy (Sfintu Gheorghe)	71 Ikafalva (Icafaláu)
8 Szarazajta (Aita-Seacă)	40 Szemeria (Simeria)	72 Hosszufalu (Alungeni)
9 Középjajta (Aita-Medie)	41 Szotyor (Coseni)	73 Altorja (Turia de Jos)
10 Feldoboly (Dobolii de Sus)	42 Bodok (Bdoc)	74 Feltorja (Turia de Sus)
11 Nagyborosnyó (Borosneu Máre)	43 Málnás (Malnas)	75 Kézdiszentlélek (Sinzieni)
12 Kisborosnyó (Borsneu Mic)	44 Oltszem (Olteni)	76 Poján (Poian)
13 Egerpatak (Aninoasa)	45 Szörncse (Surcea)	77 Bélafalva (Belani)
14 Szacsva (Saciova)	46 Tamásfalva (Tamasfaláu)	78 Esztelnek (Estelnic)
15 Magyaros (Magherus)	47 Damokosfalva (Peteni)	79 Kurtapatak (Valea Scurtá)
16 Lisznyó (Lisnau)	48 Barátos (Brates)	80 Csomortány (Lutoasa)
17 Eresztevény (Eresteghin)	49 Cofalva (Tufaláu)	81 Kézdialmás (Mereni)
18 Bikfalva (Bicfaláu)	50 Telek (Teleghia)	82 Oroszfalu (Ruseni)
19 Komolló (Comoláu)	51 Hilib (Hilib)	83 Lemhény (Lemnia)
20 Réty (Reci)	52 Körös (Chirus)	84 Ozsdola (Ojdula)
21 Kőkös (Chicis)	53 Papolcz (Pápáuti)	85 Nyujtód (Lunga)
22 Uzon (Ozun)	54 Zagon (Zagon)	86 Szászfalu (Tinoasa)
23 Szentiván (Sintionlunca)	55 Imecsfalva (Imeni)	87 Kézdimartonos (Mártánusi)
24 Aldoboly (Dobolii de Jos)	56 Gelence (Ghelinta)	88 Sárfalva (Sásoasa)
25 Illyefalva (Ilieni)	57 Zabola (Zábala)	89 Szentkatolna (Cátalina)
26 Szentkirály (Sincraiu)	58 Páva (Pava)	90 Hatolyka (Hátuica)
27 Angyalos (Anghelus)	59 Kovászna (Covasna)	91 Martonfalva (Mártineni)
28 Gidófalva (Ghidfaláu)	60 Haraly (Harale)	92 Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc)
29 Besenyő (Pádureni)	61 Páké (Pachia)	93 Berek (Bretcu)
30 Árkos (Arcus)	62 Bita (Bita)	
31 Étfalva (Etfaláu)	63 Maksa (Moacsa)	
32 Zoltán (Zoltan)	64 Dálnok (Dalnic)	

Grafikon